

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR SHAROITIDA YOSHLAR ORASIDA KIBERJINOYATCHILIKNING TARQALISH OMILLARI VA ULARNING OLDINI OLISHNING HUQUQIY MEXANIZMLARI

Hayitova Setora

Huquqni muhofaza qilish akademiyasi talabasi
sitorahayitova979@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20588935>

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli texnologiyalar rivojlanishi sharoitida yoshlar orasida kiberjinoyatchilikning tarqalish omillari hamda ularning oldini olishning huquqiy mexanizmlari tahlil qilingan. Shuningdek, kiberfiribgarlikning keng tarqalish sabablari, yoshlarning raqamli savodxonligi va kiberxavfsizlik madaniyatini oshirish masalalari yoritilgan. Tadqiqot yakunida kiberjinoyatlarning oldini olishga qaratilgan ayrim taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit soʻzlar: kiberjinoyatchilik, kiberxavfsizlik, axborot xavfsizligi, yoshlar, kiberfiribgarlik, ijtimoiy tarmoqlar, raqamli savodxonlik, profilaktika.

Bugungi kunda dunyo miqyosida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bormoqda. Internet tarmogʻi, mobil aloqa vositalari, elektron toʻlov tizimlari, ijtimoiy tarmoqlar va sunʼiy intellekt texnologiyalarining keng qoʻllanilishi insonlar uchun yangi imkoniyatlar yaratish bilan bir qatorda, axborot xavfsizligi bilan bogʻliq yangi tahdid va xavflarning yuzaga kelishiga ham sabab boʻlmoqda. Ayniqsa, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan eng faol foydalanuvchi qatlam hisoblangan yoshlar kiberjinoyatchilikning turli koʻrinishlari taʼsiriga koʻproq duch kelmoqda. Soʻnggi yillarda mamlakatimizda raqamli iqtisodiyot va elektron davlat xizmatlarini rivojlantirishga qaratilgan keng koʻlamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Natijada aholining internetdan foydalanish darajasi sezilarli ravishda oshib, masofaviy xizmatlar, elektron toʻlovlar hamda onlayn savdo munosabatlari kundalik hayotning ajralmas qismiga aylandi. Biroq raqamli muhitning kengayishi bilan bir qatorda axborot texnologiyalari yordamida sodir etilayotgan jinoyatlar soni ham ortib bormoqda. Xususan, **kiberfiribgarlik, shaxsiy maʼlumotlarni qoʻlga kiritish, bank kartalari bilan bogʻliq noqonuniy harakatlar, zararli havolalar orqali fuqarolarning pul mablagʻlarini talon-toroj qilish** kabi holatlar tobora koʻpaymoqda. Bunday jinoyatlarning asosiy qurbonlari sifatida esa koʻpincha internet va ijtimoiy tarmoqlardan faol foydalanuvchi yoshlar namoyon boʻlmoqda. Yoshlarning raqamli texnologiyalardan foydalanish koʻnikmalari yuqori boʻlishiga qaramay, ularning axborot xavfsizligi, shaxsiy maʼlumotlarni himoya qilish va kiberxavfsizlik qoidalariga rioya etish borasidagi bilimlari har doim ham yetarli darajada emas. Mamlakatimizda kiberjinoyatchilikka qarshi kurashish va uning oldini olish masalalariga davlat siyosati darajasida alohida eʼtibor qaratilmoqda. Jumladan, **Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-apreldagi “Axborot texnologiyalari yordamida sodir etiladigan jinoyatlarga qarshi kurashish faoliyatini yanada kuchaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar toʻgʻrisida”gi PQ-153-son qarori** bu boradagi ishlarni yangi bosqichga olib chiqishda muhim huquqiy asos boʻlib xizmat qilmoqda. Mazkur hujjatda kiberjinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini takomillashtirish, aholi oʻrtasida kiberxavfsizlik madaniyatini oshirish hamda axborot texnologiyalari yordamida sodir etilayotgan jinoyatlarning oldini olish boʻyicha kompleks choralar belgilangan. Statistik maʼlumotlar ham kiberjinoyatchilikning jiddiy muammoga aylanib borayotganini

ko'rsatmoqda. Xususan, so'nggi yillarda axborot texnologiyalari yordamida sodir etilgan jinoyatlar soni keskin ortib, ularning umumiy jinoyatchilikdagi ulushi sezilarli darajada oshgan. Bu esa yoshlarni kiberjinoyatlar ta'siridan himoya qilish, ularda raqamli savodxonlik va kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish, shuningdek, mazkur yo'nalishdagi huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish masalalarini ilmiy jihatdan chuqur tadqiq etishni taqozo etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi raqamli texnologiyalar sharoitida yoshlar orasida kiberjinoyatchilikning tarqalish omillarini tahlil qilish, ushbu turdagi jinoyatlarning kelib chiqish sabablari va shart-sharoitlarini o'rganish hamda ularning oldini olishning huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish yuzasidan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Kiberjinoyatchilikning global miqyosda keskin ortib borishi bugungi kunda xalqaro ilmiy hamjamiyat tomonidan jiddiy muammo sifatida e'tirof etilmoqda. Xalqaro tadqiqotlarda qayd etilishicha, raqamli texnologiyalar rivojlanishi bilan bir qatorda kiberjinoyatlar ham murakkablashib, an'anaviy jinoyatchilik shakllaridan farqli ravishda tezkor, yashirin va transchegaraviy xususiyat kasb etmoqda. ***Xususan, amerikalik tadqiqotchi Kevin Mitnik inson omili kiberxavfsizlik tizimining eng zaif bo'g'ini ekanligini ta'kidlab, aksariyat kiberhujumlar murakkab texnik vositalar orqali emas, balki insonlarning ishonuvchanligi va ehtiyotsizligidan foydalanish orqali amalga oshirilishini qayd etgan. Shuningdek, britaniyalik olim David Wall kiberjinoyatchilikni zamonaviy axborot jamiyatining ajralmas xavfi sifatida baholab, uning rivojlanishi internet texnologiyalarining ommalashuvi bilan bevosita bog'liqligini ta'kidlaydi.*** Ushbu ilmiy qarashlar kiberjinoyatchilikka qarshi kurashishda nafaqat texnik, balki ijtimoiy va huquqiy choralar ham muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi.

Mazkur jarayon O'zbekiston sharoitida ham yaqqol namoyon bo'lib, so'nggi yillarda axborot texnologiyalari orqali sodir etilayotgan jinoyatlar keskin oshganini ko'rsatmoqda. **Rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2019-yilda 18 turdagi 863 ta kiberjinoyat qayd etilgan bo'lsa, 2024-yil yakuniga kelib bu ko'rsatkich 62 turdagi 58 800 tani tashkil etgan.** Ushbu holat kiberjinoyatchilikning nafaqat miqdor jihatdan, balki sifat jihatdan ham murakkablashib borayotganini anglatadi. Statistik ko'rsatkichlarning bunday o'sishi raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'lami kengaygani sari axborot xavfsizligini ta'minlash masalasi ham dolzarb ahamiyat kasb etayotganini ko'rsatadi.

Kiberjinoyatchilikning yoshlar orasida keng tarqalishiga bir qator ijtimoiy, iqtisodiy va psixologik omillar ta'sir ko'rsatmoqda:

Birinchi navbatda, raqamli savodxonlik darajasining yetarli emasligi muhim omil sifatida qayd etiladi. Ko'plab yoshlar internet va ijtimoiy tarmoqlardan faol foydalansa-da, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, firibgarlik sxemalarini aniqlash hamda kiberxavfsizlik qoidalariga rioya etish borasida yetarli bilimga ega emas. Jahon iqtisodiy forumi (World Economic Forum) ekspertlari ham raqamli savodxonlikning past darajasi kiberjinoyatchilar uchun qulay sharoit yaratishini ta'kidlab, yoshlar orasida kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishni ustuvor vazifalardan biri sifatida ko'rsatgan.

Ikkinchi muhim omil sifatida kiberfiribgarlikning yangi shakllari paydo bo'layotgani ko'rsatiladi. Amaliyotda kuzatilgan holatlarga ko'ra, fuqarolar ijtimoiy tarmoqlar va onlayn savdo platformalari orqali aldanib qolish holatlari keng tarqalgan. Xususan, noma'lum shaxs tomonidan telefon apparati sotish va'da qilinib, fuqarodan 310 000 so'm miqdorida mablag'

bank plastik kartasiga o'tkazdirilgan, biroq mahsulot yetkazib berilmagan. Ushbu holat kiberfiribgarlikning oddiy, ammo eng ko'p uchraydigan ko'rinishlaridan biridir. Bundan tashqari, so'nggi yillarda phishing, vishing, smishing kabi firibgarlik usullari ham keng tarqalib, fuqarolarning bank kartalari va elektron hamyonlaridagi mablag'larni noqonuniy o'zlashtirish holatlari ortib bormoqda.

Uchinchi omil sifatida ijtimoiy muhandislik (social engineering) usullarining keng qo'llanilishi qayd etiladi. Xalqaro tajribada ham ta'kidlanishicha, kiberjinoyatlarning katta qismi texnik himoyani buzish orqali emas, balki inson psixologiyasidan foydalanish orqali amalga oshiriladi. Jabrlanuvchilarga "bank xodimi", "texnik yordam xizmati" yoki "yutuq sovrindori" sifatida murojaat qilinib, ularning ishonchi suiiste'mol qilinadi. Kevin Mitnikning fikricha, eng kuchli himoya tizimlari ham foydalanuvchi tomonidan maxfiy ma'lumotlar ixtiyoriy ravishda oshkor etilgan taqdirda samarasiz bo'lib qoladi. Shu sababli bugungi kunda ko'plab rivojlangan davlatlarda kiberxavfsizlik siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida aholining xabardorligini oshirish masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Mamlakatimizda kiberjinoyatchilikka qarshi kurashish bo'yicha keng ko'lamlı tashkiliy-huquqiy chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-apreldagi PQ-153-son qarori kiberjinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yangi bosqichga olib chiqishda muhim huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Mazkur qaror doirasida kiberjinoyatlarga qarshi kurashish infratuzilmasini takomillashtirish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish hamda kiberxavfsizlik sohasida profilaktik ishlarni kuchaytirish belgilangan. Shuningdek, axborot texnologiyalari yordamida sodir etilayotgan jinoyatlarni aniqlash va fosh etish bo'yicha maxsus bo'linmalar faoliyati ham izchil takomillashtirilmoqda.

Shu bilan birga, ***Ichki ishlar organlari amaliyoti tahlili shuni ko'rsatadiki***, kunlik murojaatlarning muayyan qismi aynan ijtimoiy tarmoqlar va onlayn platformalar orqali sodir etilgan firibgarlik holatlariga to'g'ri kelmoqda. Bu esa mazkur jinoyatlarning tizimli xarakterga ega ekanligini va ularning doimiy ravishda yangi ko'rinishlarda namoyon bo'layotganini tasdiqlaydi. Ayrim hollarda jinoyatchilar xorijiy serverlar va anonim platformalardan foydalanganligi sababli ularni aniqlash va javobgarlikka tortish jarayoni murakkablashmoqda.

Shunga qaramasdan, mavjud tizimda ayrim muammolar saqlanib qolmoqda. Jumladan, ***aholining kiberxavfsizlik bo'yicha yetarli darajada xabardor emasligi, tez o'zgarayotgan jinoyat usullariga qarshi profilaktika choralarining kechikishi, ta'lim muassasalarida kiberxavfsizlik bo'yicha amaliy bilimlarning yetarli darajada berilmayotgani hamda raqamli savodxonlikni oshirish bo'yicha tizimli yondashuvning to'liq shakllanmaganligi ushbu sohadagi asosiy kamchiliklar sifatida qayd etiladi***. Bundan tashqari, ayrim fuqarolar tomonidan internetdagi xavfsizlik qoidalariga beparvo munosabatda bo'linishi ham kiberjinoyatchilar faoliyatiga imkon yaratmoqda.

Mazkur muammolarni bartaraf etish maqsadida quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari surish mumkin.

Birinchidan, umumiy o'rta ta'lim, professional va oliy ta'lim muassasalarida "Raqamli xavfsizlik asoslari" fanini bosqichma-bosqich joriy etish maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, bank va to'lov tizimlarida foydalanuvchilarni firibgarlik holatlaridan ogohlantiruvchi sun'iy intellekt asosidagi avtomatik xavfsizlik tizimlarini keng joriy etish zarur.

Uchinchidan, ijtimoiy tarmoqlar, televideniye va internet platformalari orqali kiberfiribgarlikka qarshi muntazam axborot-targ'ibot kampaniyalarini tashkil etish lozim.

To'rtinchidan, huquqni muhofaza qiluvchi organlar, ta'lim muassasalari va xususiy IT-kompaniyalar o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish orqali kiberxavfsizlik bo'yicha yagona profilaktik tizimni shakllantirish maqsadga muvofiq.

Beshinchidan, xalqaro tajribani o'rganish va rivojlangan davlatlarning ilg'or amaliyotlarini milliy qonunchilikka bosqichma-bosqich implementatsiya qilish zarur.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, raqamli texnologiyalar rivojlanishi sharoitida yoshlar orasida kiberjinoyatchilikning kengayishiga asosiy sabablar sifatida raqamli savodxonlikning yetarli emasligi, axborot xavfsizligi madaniyatining pastligi hamda kiberfiribgarlik usullarining doimiy yangilanib borishi e'tiborga loyiqdir. Amaliyot tahlili esa bunday jinoyatlar ko'pincha inson omiliga asoslangan ijtimoiy muhandislik usullari orqali sodir etilishini ko'rsatadi. Shu bois, yoshlarni kiberxavflardan himoya qilishda huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish bilan bir qatorda ularning raqamli savodxonligi va axborot xavfsizligi bo'yicha bilimlarini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-apreldagi PQ-153-son qarori. "Axborot texnologiyalari yordamida sodir etiladigan jinoyatlarga qarshi kurashish faoliyatini yanada kuchaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar to'g'risida". <https://lex.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi (2024-2026-yillar amaldagi tahriri). XX1-bob: Axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar. <https://lex.uz/docs/-111453>
3. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi rasmiy statistik ma'lumotlari: kiberjinoyatlar bo'yicha tahliliy hisobotlar (2024-yil yakuni). <https://iiv.uz>
4. Europol. (2024). *Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2024*. <https://www.europol.europa.eu>
5. INTERPOL. (2023). *Global Cybercrime Trends Report*. <https://www.interpol.int>
6. World Economic Forum. (2023). *Global Cybersecurity Outlook 2023*. <https://www.weforum.org>